

Hét szűk esztendő. A magyar tudomány információellátásának leromlása 1978–1985 között – négy élettani diszciplína külföldi folyóirat-beszerzéseit például véve

Az alábbiakban egy mintaszerű szondázst mutatunk be a hazai könyvtárak külföldi folyóirat-beszerzésének hanyatlásáról. Jó volna, ha szakembereink más szakterületek ellátottsági problémáit is ilyen meggyőzően – eközben tárgyyszerűen – tárnák fel. Még jobb lenne, ha a kormányzati illetékesek is tudomást szereznének az efféle dolgozatokról, és végre véget vetnének a "harmadik világ" szintjére süllyedésnek.

A nyolcvanas évek első felében két nagy csapás is érte a tudományos könyvtárakat. Az egyik a "nagy revízió" volt, az 1983-as folyóirat-rendelések drasztikus központi megnyirbálása, a másik pedig a "tőkés" folyóiratokra 1984-től bevezetett uzsora-haszonkulcs, a hivatalosnál 50–60%-kal magasabb devizaárfolyam [1,2,3].

Cikkünkben arra a kérdésre keressük a választ, hogy miképpen hatottak e "szabályozók" az országos és intézményi szakirodalmi ellátottságra. Vizsgálatunkat az élettudományok négy fontos diszciplínájában (biokémia, immunológia, neurobiológia, gyógyszerteran) végeztük. E területeken a folyóiratok abszolút információhordozónak tekinthetők, mivel minden, ami fontos, megjelenik bennük. A szakirodalom itt nagy bőséggel informál, bár fajlagosan – egy cikkre számítva – drágán, különösen ha az alap kutatásokhoz tartozik [3]. A kiválasztott szakterületek közül leginkább elméleti a biokémia, ezt követi az immunológia, majd a neurobiológia és a gyógyszerteran.

Vizsgálatunk lényege, hogy két időpontban, 1978-ban és 1985-ben összehasonlítottuk a hazai ellátottságot a releváns világirodalom egészével, valamint a két időpont mutatóit egymással.

A "világirodalmat" a *Science Citation Index (SCI)* szakterületi folyóiratlistái képezték. E listák természetesen korántsem teljesek, a fontos folyóiratok körét azonban jól lefedik [4,5,6]. E folyóiratcsoportokat sem abszolutizáltuk, ti. kihagytuk belőlük a kimondottan helyi érdekességű, nem világnyelven írt kiadványokat, valamint azokat, amelyek a vizsgálati évek előtt legalább két évvel még nem léteztek. Az így korrigált listákat nevezzük a továbbiakban SCI-listáknak.

Vizsgálatunk legjelentősebb eltérése más, hasonló jellegű vizsgálatoktól, hogy nem annyira folyóiratokban, mint inkább a folyóiratcikkek számában fejeztük ki az ellátottságot. A folyóirat-előfizetések

önmagukban ugyanis csak rosszul tükrözik az ellátottság mértékét, tekintve, hogy az egyes folyóiratok évenkénti cikkszámai igen széles – egy-két tucattól több százig terjedő – skálán oszlanak el. A folyóirat-címekben való számolás tehát félrevezető lehet [7, 8, 9].

A SCI-listák adatait az 1. táblázatban találjuk. Az 1978–1985 közötti növekedés minden szakterületen jelentős volt, a biokémiában és az immunológiában inkább az új folyóiratoknak, a neurobiológiában és a gyógyszerteranban inkább a folyóiratok cikkszámainak köszönhetően. Megfigyelhetjük, hogy jelentős különbségek vannak a diszciplínák folyóiratokénti átlagos cikkszámai között is, ami tovább hangsúlyozza a folyóiratcímek alapján való összehasonlítások alkalmatlanságát.

1. táblázat
A szakirodalom növekedése 1978–1985 között a Science Citation Index alapján

Diszciplína		1978	1985	$\frac{85}{78} \times 100$
Biokémia	Folyóirat	76	105	138
	Cikkszám	16 206	20 554	127
	Cikk/f.i.	213	196	
Immunológia	Folyóirat	42	64	152
	Cikkszám	6 668	9 689	145
	Cikk/f.i.	159	151	
Neurobiológia	Folyóirat	61	89	145
	Cikkszám	7 673	12 228	159
	Cikk/f.i.	126	137	
Gyógyszerteran	Folyóirat	84	107	128
	Cikkszám	14 732	22 480	153
	Cikk/f.i.	175	210	

A 2. táblázatban a Magyarországon nem előfizetett folyóiratok adatait adjuk közre szakterületenként. A hiányok – a gyógyszerian kivételével – nem mondhatók nagynak, a neurobiológia kivételével azonban mindenütt igencsak fokozódtak.

2. táblázat

A Magyarországról hiányzó folyóiratok és cikkszámok 1978-ban és 1985-ben

Diszciplína		1978	1985
Biokémia	Folyóirat	11	18
	Cikkszám	495	1401
	Cikk % az összesből	3,0	6,8
Immunológia	Folyóirat	6	11
	Cikkszám	177	645
	Cikk % az összesből	2,6	6,6
Neurobiológia	Folyóirat	11	17
	Cikkszám	538	935
	Cikk % az összesből	7,0	7,6
Gyógyszerian	Folyóirat	7	20
	Cikkszám	3939	6749
	Cikk % az összesből	26,7	30,0

A lelőhelyszámok, az előfizetésszámok és az előfizetett folyóiratok összes cikkszámok is jellemző az országos helyzet alakulására (3. táblázat). Mint látható, az előfizetésszámok minden szakterületen nőttek, legjobban a neurobiológiában. A biokémia kivételével az országba összesen beérkező cikkek száma is emelkedett. Ebből azonban nagy tévedés lenne az ellátottság javulására következtetni. Nőttek ugyanis a lelőhelyszámok is, s mint az első táblázatban láttuk, a szakirodalom ugyancsak "népesebb"

3. táblázat

A magyarországi lelőhelyek folyóirat-előfizetések száma és az előfizetett folyóiratokban lévő összes cikkszám 1978-ban és 1985-ben

Diszciplína		1978	1985
Biokémia	Lelőhelyek	74	85
	Előfizetések	480	491
	összes cikkszám	188 718	164 519
Immunológia	Lelőhelyek	51	64
	Előfizetések	266	274
	összes cikkszám	67 343	72 672
Neurobiológia	Lelőhelyek	62	75
	Előfizetések	307	413
	összes cikkszám	53 222	78 123
Gyógyszerian	Lelőhelyek	76	84
	Előfizetések	462	477
	összes cikkszám	96 642	104 422

lett. Ha bázisnak vesszük az 1978-as állapotokat, kiszámítható, hogy hány cikknek kellett volna lennie az országban 1985-ben ahhoz, hogy az ellátottság megfeleljen az 1978-asnak, figyelembe véve a szakirodalom és a hazai lelőhelyek számának növekedését. Az elvárható cikkszámokat az alábbi képlettel lehet kiszámítani:

$$X = N_{78} \times \frac{D_{85}}{D_{78}} \times \frac{L_{85}}{L_{78}}$$

ahol:

X = a diszciplína 1985-ben elvárható országos előfizetett cikkszám,

N_{78} = a diszciplína 1978-as országos előfizetett cikkszám,

D_{85} = a diszciplína folyóiratainak cikkszámok 1985-ben,

D_{78} = a diszciplína folyóiratainak cikkszámok 1978-ban,

L_{85} = a diszciplína hazai lelőhelyeinek száma 1985-ben,

L_{78} = a diszciplína hazai lelőhelyeinek száma 1978-ban.

A valós és az 1978-as bázis alapján 1985-ben elvárható adatokat a 4. táblázatban mutatjuk be. Az országos lemaradás mértéke minden szakterületen katasztrofális.

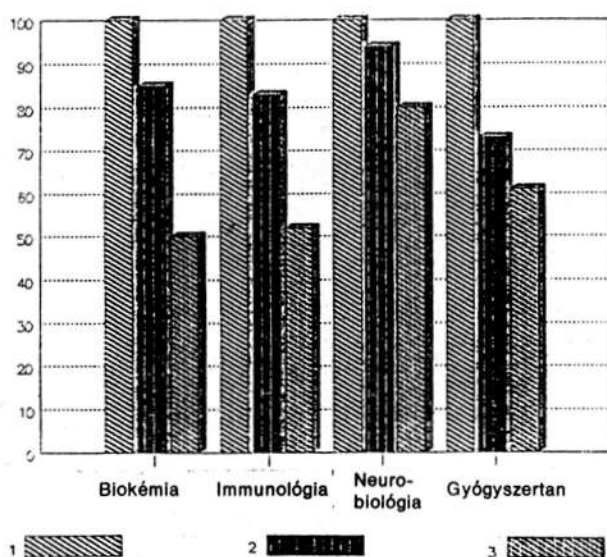
Az összesített adatok sokat elárulnak ugyan, ám nem szabad elfelednünk, hogy mögöttük igen különböző mennyiségű és minőségű állományú könyvtárak vannak, amelyeket a visszaesés is különböző mértékben érintett. Szükség van tehát az általános kép árnyalására.

4. táblázat

A tényleges és az 1978-as színvonal alapján elvárható előfizetett cikkszámok 1985-ben

Diszciplína	Tényleges cikkszám 1985-ben	Elvárható cikkszám	A lemaradás ki-egyenlítéséhez szükséges cikkszám %-ban
Biokémia	164 519	274 949	67
Immunológia	72 672	122 801	69
Neurobiológia	78 123	102 651	31
Gyógyszerian	104 422	162 961	56

Az 1. ábrán a nagyobb és kisebb könyvtárakat hasonlítottuk össze. 100-nak véve az 1985-ben elvárható értékeket, százalékosan fejeztük ki az ettől való elmaradást, külön a hét-hét legnagyobb könyvtárra, s külön a többiekre. Mint látható, minden kategóriában romlott a helyzet, ám a nagyobb könyvtárak viszonylag kisebb veszteségeket szenvedtek, az amúgy is gyengék lettek még sokkal erőtlenebbek. Eszerint az 1978–1985 közötti lelőhelyszám-emelkedések mögött (3. táblázat) igen gyenge "új" könyvtárak keletkezése áll, egy-két folyóiratos "állományal".

1. ábra Az 1978-as színvonal 1985-re extrapolált értékétől (100; 1. oszlopok) való elmaradás az első hét előfizető (2. oszlopok), valamint a többi előfizető (3. oszlopok) esetében

Nem kell hosszan bizonygatni, hogy egy-két folyóirat mennyire nem elég egy-egy szakterület vagy téma információellátásához. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy a gyenge könyvtárak, amelyeknek helyzete, mint láttuk, igen nagy mértékben romlott, ma már teljesen alkalmatlanok a szakirodalmi tájékozódásra, azaz a nyomor mellett is nagyfokú pazarlásról kell beszélnünk.

5. táblázat

A jó, közepes és gyenge állományú könyvtárak megoszlása 1978-ban és 1985-ben

	Bio kémia		Immunológia		Neurobiológia		Gyógyszertan	
	1978	1985	1978	1985	1978	1985	1978	1985
Jó	5	5	7	4	3	3	2	0
Közepes	26	14	16	14	12	12	16	14
Gyenge	43	66	28	46	47	60	58	70
Jó és közepes								
%-a az összesből	42%	22%	45%	28%	24%	20%	24%	17%

6. táblázat

A szakterületek 3-3 vezető folyóiratának valós és ideális esetben várt előfizetésszámai 1978-ban és 1985-ben

	Valós előfizetés		Leleghelyszámok alapján várt előfizetés		Valós/Várt x 100	
	1978	1985	1978	1985	1978	1985
Bio kémia	60	41	222	255	27%	16%
Immunológia	37	31	153	192	24%	16%
Neurobiológia	26	22	186	225	14%	10%
Gyógyszertan	31	28	228	252	14%	11%

Ennek illusztrálására készítettük az 5. táblázatot, amelyben a jó, közepes és gyenge kategóriába sorolt állományok megoszlását mutatjuk be. Jónak vettük azt a könyvtárat, amelyben a diszciplína állományának legalább a fele megtalálható. Közepesnek azt, amelyben a releváns folyóiratok összes cikkszámát kevesebb a világirodalom felénél, de meghaladja a 10%-ot, s gyenge az állomány akkor, ha még a "tizedesi" fokozatot sem üti meg. Az előzmények ismeretében az eredmény talán nem reveláció, de mégis meglepő a leromlás, különösen ha figyelembe vesszük, hogy már nem is igen volt "hova" leromlani, hiszen 1978-ban is kimondottan rossznak számított a könyvtárak túlnyomó többsége. Ha egy diszciplínát csak egy-két folyóirat képvisel valamely könyvtárban, nagyon kérdéses, hogy van-e ennek értelme egyáltalán. A kérdésre az az egyik lehetséges válasz, hogy esetleg igen, ha az az egy-két folyóirat a legjelentősebbek közül való. Ezt megvizsgálandó, kiemeltünk szakterületenként 3-3 kimondottan vezető, nagy hagyományú folyóiratot, s megnéztük előfizetési adataik alakulását (6. táblázat).

Mint látható, minden területen csökkent a vezető folyóiratok tényleges előfizetése 1978-1985 között. Itt is kifejezhető az ideáltól való elmaradás mértéke. (Az ideális az volna, ha legalább e három folyóirat a diszciplína minden könyvtárában meglenne.) A lemaradás 1978-ban is igen nagy volt, 1985-re még nagyobb lett.

Ha a jó folyóiratok ilyen rosszul állnak, kérdés, melyek állnak jól. E célból kikerestük diszciplínánként a 3-3 legnagyobb előfizetésszámú folyóiratot.

E 12 folyóirat közé csak kettő került be az előbb vizsgált 12 vezető folyóirat közül. Az orosz és német folyóiratok nem tartoznak a vezetők közé, mivel nem nemzetköziesek, mégis 1978-ban öt, 1985-ben pedig hat orosz és német folyóirat volt a legelőfizetettebb 12 között. Nemcsak hogy szegényesek tehát az állományok, hanem a szakmai összetételük is kimondottan rossz.

* * *

Átvilágításunk, úgy véljük, nem kíván hosszas értékelést. Ha azt sem tudjuk, mi folyik a világ tudományában, biztos, hogy elmegy mellettünk a tudomány is, a világ is. Permanenssé válik a társadalmi válság, amelyet éppen a tudományos-technikai lemaradás szakadékká szélesedése váltott ki. A leszakadást jól mutatják a könyvtárak is. Az annyit emlegetett felzárkózás nem következhet be jelentős javulásuk nélkül.

Irodalom

- [1] MARTON János: Hol a tudás hatalma? = Élet és Irodalom, 34. köt. 28. sz. 1990. július 13. p. 4.
- [2] RÓZSA György: A pokolba vezető út nem folyóirattal van kikövezeve. = Magyar Tudomány, 28. köt. 1983. p. 219–221.
- [3] MARTON János – ZSIGÓ Ildikó: Drágulás, drágítás, halódás. Végveszélyben a tudományos folyóirat-ellátás? = Magyar Tudomány, 35. köt. 1990. p. 723–726.
- [4] POYER, R. K.: Journal article overlap among Index Medicus, Science Citation Index, Biological Abstract and Chemical Abstracts. = Bulletin of the Medical Library Association, 72. köt. 1984., p. 353–357.
- [5] CARPENTER, M. P.–NARIN, F.: The adequacy of the Science Citation Index as an indicator of international scientific activity. = Journal of the American Society for Information Science, 32. köt. 1981. p. 430–439.
- [6] JOHN, K.: Medical literature searches – how many bibliographic databases are needed for sufficient retrieval in medical topics? = Methods of Information in Medicine, 24. köt. 1985. p. 163–165.
- [7] BÜKYNÉ HORVÁTH Mária: Az Institute for Scientific Information gépi adatbázisának alapját képező folyóiratok hozzáférhetősége Magyarországon. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 26. köt. 5. sz. 1979. p. 220–257.
- [8] HEGEDŰS P.–HUSZÁR E.: Magfolyóiratok a közgazdaságtudományban: milyen a hazai ellátottság? = Könyvtári Figyelő, 33. köt. 3. sz. 1987. p. 248–257.
- [9] MARTON János: Az élettudományi magfolyóiratok előfizetése Magyarországon. = Könyvtári Figyelő, 32. köt. 2. sz. 1986. p. 173–177.

Beérkezett: 1991. V. 15-én.

Mikrofilmezés

**Az Országos Műszaki Könyvtár vállal:
Felvételezést A/6-os mikrofilmlapra A/4-es eredetiről**

Ára: 85 Ft/lap + ÁFA

Mikrofilmlap-másolást (A/6) diazofilmre

Ára: 30 Ft/lap + ÁFA

Visszanagyítást mikrofilmlapról A/4-es méretre

(21-szerestől 48-szoros nagyításig)

Ára: 10 Ft/oldal + ÁFA

Megrendelési cím, illetve további felvilágosítást ad:

Pusztai István, a fotolaboratórium vezetője

Budapest VIII., Múzeum u. 17. félemelet 51.

Tel.: 118-0943